

Noziuns da libertad e da democrazia, part 2

Democrazia

Furma statala, en la quala il pievel (grec *demos*) posseda la pussanza suprema en il stadi. En il temp premodern era la democrazia in fenomen excepziunal e sa manifestava mo en stadis pitschens. Ils dretgs da cundecider sa limitavan als umens abels da prestar servetsch militar e vegnivan exequids en il ravugl da radunanzas; tschertas gruppas eran privilegiadas. Pir la democrazia moderna, ch'ha cumenzà a sa far valair suenter la Revoluziun americana e quella franzosa, ha concedi ils dretgs politics sco emanaziun dals dretgs umans. La garanzia da tals è daventada ina da las incumbensas principalas dal stadi democratic. Per l'istorgia da la democrazia è la Svizra particularmain interessanta, perquai ch'igl existivan en ses territori democrazias premodernas naschidas durant il temp medieval tardiv e perquai che la democrazia liberala moderna è s'affirmada relativamain baud cun la fundaziun dal Stadi federal il 1848.

Il svilup da la democrazia en il Grischun
Jean Bodin, il teoreticher da stadi franzos, duvrava gia il 1576 il term democrazia per caracterisar las constituziuns dal Grischun e dals lieus federals cun mastralias. L'istoriografia naziunala liberala metta las communitads organisadas a moda cooperativa en opposiziun dinamica cun il feudalism signuril ed arriva en quella maniera a la democrazia directa da la Republica grischuna cun la Battaglia a la Chalavaina sco scharmier (Peter Liver). La critica actuala refusa quest'optica che valiteschia memia pauc la realitad dominada d'ina signuria e negligeschia la differenza essenziala tranter la democrazia cooperativa e quella dal dretg individual. Observond la tesa dal communalissem da Peter Blickle per las Trais Lias, oppona Randolph C. Head il communalissem al feudalissem e vesa en las *Graupündnerische Handlungen* dal 1618, tenor las qualas «la furma da noss regiment è democratica», in segn prematur da la concepsiun moderna dal stadi ch'è sa cristallisada en il Grischun l'emprim sin il nivel dals vischinadis e dals cumins. Las radunanzas ed ils cumins, organisads en intervals regulars, decidevan en votaziun averta davart tut las fatschentas e dumondas che furman en lur summa, tenor la concepsiun dal temp e per part anc oz vertenta, la suveranità statala: tscherma e destituziun dals commembers da la Regenza e da l'administraziun, tscherma e destituziun dals derschaders e dals cumandants militars, decret ed abrogaziun da leschas, stipulaziun da contracts cun pussanzas estras, declaraziun da guerra e pasch sco era imposiziun da taglias.
Thomas Maissen renfatscha a Head d'interpretar ils texts dal 17avel tschientaner a moda memia modernistica en il senn da la libertad da dretg natiral e da la suveranità dal pievel; ils Grischuns hajan

Democrazia corrotta? Represchentaziun satirica da las relaziuns politics en las Trais Lias dal temp dals Scumbigls grischuns.

cumenzà a chapir lur stadi sco republica democratica ed a distanziar quel da las monarchias pir tras il scleriment teoretic da las relaziuns da pussanza a favur da *Volck und Gemeinden* enturn il 1700.

Concepsiun premoderna e moderna da la democrazia

Entant ch'il dretg a la participaziun politica è – tenor la concepsiun moderna – in dretg natiral concedi da princip a mintga individi sco dretg uman, resguarda la concepsiun dal temp modern tempriv la democrazia sco privilegi, sco libertad particulara ch'in collectiv politic determinà è s'acquistà tras atgnas prestaziuns e ch'el conceda tras ierta a ses members. Applitgà a la Republica grischuna signifitgescha quai il suandant: il fasch da dretgs oriundain monarchics e feudals è passà tenor questa concepsiun tras *translatio* a las communitads dals vischins, la suveranità da las qualas s'exprima en il pli dals «cussegls e cumins». Quest concept premodern da la democrazia sco privilegi

istoric permetta da declarar il fatg ch'ils dretgs democratics dal temp modern tempriv na vegnivan betg concedids da princip a tut ils umans e ch'igl era pussaivel ch'ils fulasters eran exclus dal dretg da vuschar e d'eleger e che la Republica aveva terras subditas ch'ins governava ed explo-

tad dals vischins, eran quellas famiglias regentas sfurzadas da consolidar lur posiziun politica tras la furmaziun d'ina atgna clientella e dad ir a rimnar vuschs en situaziuns da decisiuns avertas. Avant las elecziuns scumpartevan ils candidats per ils uffizis en abundanza regals en furma da daners («dar bazs») ed offrivan da mangiar e da baiver als votants (cumpra d'uffizis). Conform a la cultura da la democrazia dal temp medieval tardiv e dal temp modern tempriv stuevan decisiuns politics adina vegnir accumpagnadas ed influenzadas d'in barat intensiv da valurs materialas. Questa venalitat dals uffizis e da las dignitads è era gia vegnida interpretada sco degeneraziun dal cumin e sco sintom da sia perdita d'impurtanza politica. Ins po dentant era vesair en quai in segn da la grond'impurtanza da quest gremi e da la vusch dal singul um cumin, la posiziun centrala dal qual en il stadi è restada incontestada en princip fin la fin dal 18avel tschientaner. Nagin ed era betg las famiglias regentas da la Republica da las Trais Lias (e da la Confederaziun) na spendevan daners, sch'els n'obtegnivan per quai nagina cuntravalur reala, en quest cas en furma da sustegn politic. Ins po leger l'entir svilup republican sco perfecziunament progressiv dal princip da l'autodeterminaziun collectiva, ma gist ils instruments da la democrazia directa sa demussavan savens sco fraims per innovaziuns. Quai è sa manifestà la davosa giada ed a moda eclatanta en ils onns 1790, cura che la Republica da las Trais Lias è stada absolutamain inabla da sa reformar sasezza.

Da la democrazia premoderna a la democrazia moderna

La democrazia imponida cun sforz da la helvetica era da natira statala centrala, quai vul dir ch'ella limitava la participaziun dal burgais a la tscherma da represchentants e na permetteva nagin guvern autonom al nivel chantunal e communal. Il princip d'egalitad valeva (da nov) mo cun duas tipicas restricziuns anc ditg vertentas: dunnas e gidieus eran exclus da

calas da tempra collectiva ed èn ils Grischuns stads abels d'acceptar plaunsieu era mentalmain la democrazia marcada dal dretg individual. *Andreas Suter*

Federalissem

Il term deriva dal latin *foedus*, rumantsch lia. Ina definiziun unitara dal term n'è betg pussaivla. Il federalissem designescha l'uniun dad unitads politics pli pitschnas en ina furmaziun politica autonoma pli gronda, cun il mantegniment da l'autonomia dals urdens pitschens. El è dentant era in program politic, in stil d'acziun politic ed in princip per la creaziun da cuminanzas politics che sto vegnir reponderà en mintga situaziun istorica. Il federalissem pretenda la pluralitad en l'unitad, l'integraziun dad unitads pli pitschnas che restan politicamain e giuridicamain autonomas. El sa basa sin l'egalitad ierarchica dals urdens pitschens cun l'urden complessiv e preten- da subsidiarità e solidarità. Tenor il princip da la subsidiarità duai il nivel surordinà surpigliar mo quels pensums ch'il nivel subordinà na po betg adempir u che tangheschan interess impurtants da la federaziun sco tala. Da l'exigenza da solidarità resulta l'obligaziun da prestar succurs vicendaivel. Finalmain pretenda il federalissem la cundecisiun e la participaziun dals urdens parzials a l'urden global. En la pratica è il stadi federal la pli impurtanta furma d'expressiun dal federalissem, cun quai ch'el cumbinescha elements federativs e centralistics. Noziuns oppostas al federalissem èn il centralissem e l'unitarissem.

Las Trais Lias han enconuschì da bell'entschatta dietas federalas, a las qualas ils singuls cumins delegavan lur represchentants munids cun instrucziuns u plainpudairs. L'instituziun da las dietas era vegnida francada en la Brev da federaziun dal 1524 concernent la Dieta federala. En la Republica da las Trais Lias, organisada sco stadi federal, giudevan las Lias, las dretgiras autas ed ils cumins (ed entaifer quels era ils vischinadis) in'autonomia extendida. La Dieta federala da las

«Graupündnerische Handlungen»

«Die form unsers Regiments ist Democratisch: und stehet die erwellung und entsetzung der Oberkeiten, allerley Amptleuten, Richtern und Befelchshabern, so wol in unsern befreyten und herrschenden Landen, als auch uber die, so uns underthenig sind, bey unserem gemeinen man: welcher macht hat, dem mehren nach, Landsatzungen zu machen, und wider abzuthun, Pündtnusen mit frömbden Fürsten und Stenden aufzurichten, uber Krieg und Frid zu disponieren, und alle andere der hohen und minder Oberkeit gebürende sachen zuverhandlen.»

Autodeterminaziun da la democrazia premoderna grischuna dal 1618.

tava economicamain sco ils retgs u signurs feudals. Questa concepsiun da libertads e dretgs sco privilegis istorics includeva adina la libertad da refusar tals privilegis ad auters umans. Da quest punct da vista na represchentava la democrazia premoderna nagin cuntramodel a l'Europa feudala. Quai signifitga a medem temp che la democrazia moderna grischuna (e svizra) n'è betg sa sviluppada organicamain da la democrazia premoderna, ma ch'ella è il resultat da rupturas profundas e da transformaziuns che la Svizra ha vivì en l'emprim mesadad dal 19avel tschientaner.

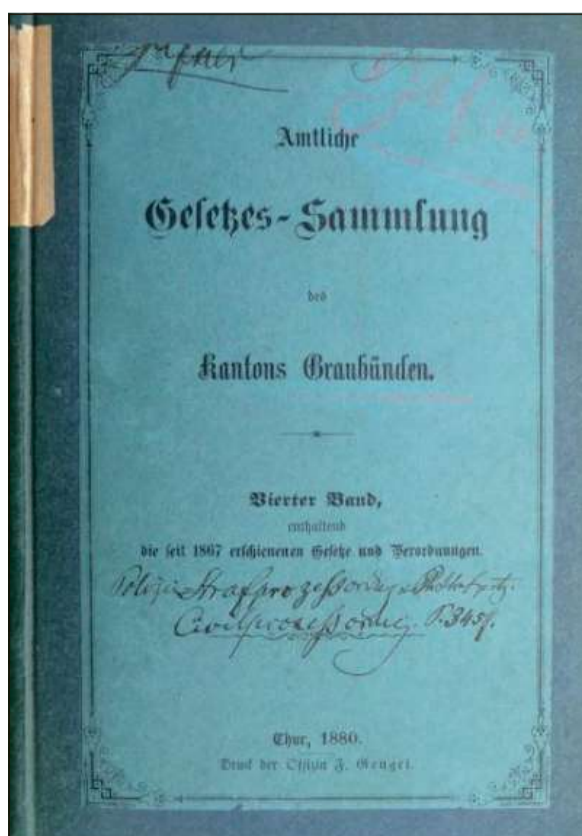
Funcziunament da la democrazia da la Veglia Republica

Sulettamain ils vischins avevan dretgs da decider en fatgs politics, ma betg tuts avevan las medemas pussaivladads da participaziun. Ils uffizis impurtants e lucrativs en la Regenza, en l'administraziun ed en las dretgiras vegnivan occupads regularmain da represchentants da la signuria che consistiva da var trais dunsainas famiglias. Questa signuria na sa differenziava betg giuridicamain, mabain en regard economic, social e cultural cleramain dal pievel cumin. Cun quai che la tscherma en quellas posiziuns dependeva da decisiuns democraticas da la maiori-

quel. Las libertads d'opiniun e da pressa n'eràn betg garantidas (censura). Cun la Constituziun da mediaziun è il Grischun daventà in chantun da la Svizra ed ha stuì s'adattar pass a pass a las exigenzas dal stadi democratic modern. El ha dentant pudì sa constituir sco stadi ed acquistar l'abilitad d'agir mo tras la reducziun massiva dals vegls dretgs (collectivs) dals cumins e dals vischinadis. I sa tractava da la dumonda: co salvar las libertads, tradidas da la democrazia vegl-republicana (d'avant il 1800), da l'eliminaziun tras il stadi modern?

Ils dretgs umans ed ils dretgs da libertad individuals sco arguments per il stadi liberal modern giugavan ina rolla subordinada en la discussiun grischuna avant il 1848; i mancava per quai la conscienza e la tradiziun. La concepsiun da libertad e democrazia da la plipart dals Grischuns era marcada fin lunsch viaden il 19avel tschientaner da la suveranità dals «cussegls e cumins» sco era d'in pensar corporativ. Lur orizzont politicamain ed economicamain dominant eran il cumin, il vischinadi ed il vitg. Pir sut la pressiun da la Constituziun federala dal 1848 e da la Constituziun chantunala dal 1854, naschida sut il squitsch d'adattaziun, è il Grischun sa distatgà da las estructuras lo-

Lias percenter aveva sulettamain la cumpetenza da reglar las relaziuns cun l'exteriur; sias decisiuns suttastevan dentant al referendum. Suenter l'interludi centralistic da la helvetica han ins puspè aspirà dapi la mediaziun (1803) ad ina structura statala decentrala cun in enragischa- ment local u regional. La Constituziun federala dal 1848 ha chattà in equiliber tranter aspiraziuns centralistics e federalistics, accentuond l'autonomia e l'indipendenza dals singuls chantuns. Il transferiment da cumpetenzas al stadi central (numnadamain da la legislazion sociala) ha era provocà retransferiments surtut da las incumbensas executivas (federalissem executiv) e maschaidas da cumpetenzas tenor criteris federalistics. *Adolf Collenberg*

La basa per la concepsiun moderna da la democrazia furma il dretg individual.

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, arttgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.